

BALLADASZERŰ RÉGI ÉNEKEK (52–54.)

Tücsöklakodalom (52–53.)

Állatok szerepeltetése emberi viszonyokban Európa-szerte ismert téma különféle megfogalmazásban (francia, spanyol, olasz, német, dán, szlovén, horvát, szerb, bolgár, szlovák, morva, ukrán, orosz). A nemzeti megoldások között nincs összefüggés. Minden nyelv a sajátos adottságaihoz és a különféle állatnevek ritmikai lehetőségeihez igazodik. Moldva kivételével a magyar nyelvterület legkülönbözőbb pontjain került elő 25–30 változatban. A magyar megfogalmazásokhoz a német *Madárlakodalom* áll legközelebb, ennek szövegtípusa fennmaradt egy 1530-as ponyván és egy 1603-as lantkönyvben is. Gyakori párbeszéd: „Elvennélek, te kis légy, Ha kicsi nem volnál. Hozzád mennék, te tücsök, Ha görbe nem volnál.” A lagzi gyakran verekedéssel végződik (53. sz.). A verszetben gyakoriak a betűrímek, mint pl. „Kutya ül a kűszöbön” (52. sz.), vagy „Szómaszálon hegedűznek, sütőlapáton bőgőznek, Szűnyogtűdöt annyit főztek” stb. (53. sz.). Nem ritkák a vaskos, trágár részletek sem.

Legkorábbi feljegyzése: 1870–71.

Dallamai különfélék (Vargyas 16 félét sorol fel), soraik vágáns sorok, kolomejka (kanásztánc) ritmusú táncdallamok.

Jelenleg öt változatát tartjuk számon: Hertelendyfalva és Székelykeve (3), valamint Kupuszina (2). Dallamaik ugyancsak kanásztánc ritmusú táncdalok. Az al-dunai gyűjtések töredékek, míg a lazább szerkezetű, rövidebb kupuszina alak teljesebb történetnek tűnik. Funkciója valószínűleg lakodalmas vagy tánc. A dak mindig kurjantással fejezi be az énekese.

A közölt dallamok mind az öt számon tartott változatot felölelik.

Giusto ♩-100

I. A me - ző - be a tü - csök ké - szül há - za - sod - ni,
 lg - rik - ug - rik há - za - sod - ni ké - szül,

Ö - lel - ge - ti a le - gyet, el a - kar - ja vőn - ni.
 ké - ri fe - le - sé - gűl.

- El - vőn - né - lek, te kis légy, ha ki - csi nem vó - nál!

- Hőz - zad men - nék, te tü - csök, ha gőr - be nem vó - nál!

I. a Kevé' legin a prücsök, akar házasonni,
 Ólelgeti a legyet, el akarja vőnni.
 Nyali-fali a kis légy a prücsöknek száját,
 A prücsök és csókolja legyecske babáját.

2. Kutya űl a küszőbőn, borsot akar tőnni,
 Macska űl a tőzhelyőn, szakács akar lőnni.
 s Odaugrik az űrge, csapos akar lőnni,
 s Odaugrik a hőrcsők, inas akar lőnni.

Hertelendyfalva, Varga Győrgyné Balog Anna (38).

Illés Ambrusné Buta Mária (51).

Székelykeve, Gyuris József (71).

Kiss L., 1941.

Kiss L., 1968.

Régi stílusú kanásztánc ritmusú, AA_kBB_k formaképletű dallam, az A és B sorok között kvintváltás nyomaival. A nyelvterület keleti részén fordul elő leginkább, az al-dunai székelyeknek is egyik népszerű dallama.

Variáns: távolabbról 53., 47., 205. (K-V 283. és 41., Jagamas 19., 21., 297.)

Giusto ♩ = 138

A kis ti-csék, a kis ti-csék háza - sony-nyi kez-dött, Ké-ré - ge-ti a kis légy:
 - El - vën - né - lek, tē kis légy, há ki - csi nem vol - nā!
 - Hoz-zād mën-nék, tē ti - csék, há gēr - be nem vó - nā!
 Kész már a szent ē - gyez - ség, szól-nák a mu - zsi - kāk,
 Tānc-rā ug - rot a má-jom, el - káp - tá já puly-kāt.
 Szó-mā - szá - lon he - ge - diz-neck, si - té - lá - pā - ton bé - géz-neck,
 Szú-nyog ti-dét āny-nyit fész-tek! Ab - ból e - le - get nem ēt-tek!
 Típ - ték, szāg - gāt - tāk, ēgy - mās fej - hé vāg - dos - tāk.

Jobbán sajnálom a tärkä ludámát, mind az urámát!
 (Kurjantás)

Bácskertes, Péter Pálné Szurap Ilona (78, 81).

Kiss L., 1969, Bodor A.–Bodor G., 1972.

Nem ötfokú kanásztánc ritmusú táncdallam, melyet az énekes szabadon variálgat, végül sorpárokban rögzül kvint és alaphangú zárlatok váltogatásával. A dalhoz mindkét gyűjtési alkalommal megállás nélkül hozzákapcsolt még egy cigányesűfő, dallamunkhoz nem tartozó műdalt is, ezt kihagytuk.

Variáns: távolabbról 52., 47., 205. (K–V 41., Vargyas, 1981: 0292).

Kazetta I. A 15. (Az 1969-es felvétel)

Kádár István históriás éneke (54.)

Kádár István „históriájának” élete kitűnő példája a hagyományos és írásos műveltség kölcsönhatásának. A 16–17. század vérzivataros idejében sok vitézt és csatát énekeltek meg a költők. (Ezeket a verseket mindig énekelve adták elő, sohasem szavalva. Ismert dallamaikra csak utaltak *nótajelzéssel*, feleslegesnek tartották leírni, úgyis tudta mindenki.) Szerencsére a néphagyomány sokat megőrzött belőlük.

Kádár István valóságban is létező személy volt, aki vitézségeért a török elleni csatákban II. Rákóczi Györgytől nemesi oklevelet kapott 1651-ben. A végzetes ütközet, melyet a török szultán által Magyarország dűlására rendelt, túlerőben levő krími tatárokkal vívott 1657-ben (1658-ban?), az Alföldön, Berettyóújfalunál játszódott le. Kádár itt esett el. Az éneket – (úgy tudják) – Kődi Farkas János, az erdélyi fejedelem bizalmas embere szerezte nem sokkal a gyászos esemény után. Talán Kádár temetésére készült – első személyben írt búcsúztató jellegéből erre következtethetünk –, bár a vitézi költészet hagyományai is megtalálhatók benne. Utólagos népszerűségét számos kéziratos másolat és ponyvakiadvány bizonyítja, a 18. században legalább 10 kiadásáról tudnak. Számos folklorizált változata maradt fenn a nép ajkán, meglepő, de nem a csata színhelye és környéke a leggazdagabb lelőhelyük, hanem Erdély. Ennek valószínű oka azonkívül, hogy az erdélyi hagyomány archaikusabb, még az is, hogy Erdély a krími tatárok dűlásától igen sokat szenvedett. A székiek ma is böjttel és gyással emlékeznek aug. 24-én, Bertalan napján, az 1657-es és 1717-es nagy tatár pusztításra.

Az idősebb bukovinaiak szájhagyományában is általánosan ismert volt Kádár István éneke, amit sajátjuknak, a székely magyarok énekének tartottak. Különösmód, többnyire lakodalomban adták elő, „amikor a népék mámorosok voltak, s álmosak, akkor az édesapám egy versét énekelte, és amikor ezt elkezdték énekelni, akkor kiszökött az álom mindenkinek a szeméből, sírtak az öregék” – meséli Kovács Júlia hertelendyfalvi kiváló énekes, akitől hat különböző alkalommal gyűjtötték Kádár István énekét.

Az eredeti szerzemény 40 versszakos. A népi variánsok erősen szelektívek, valamennyi lerövidült, néha csupán 4–5 versszakra. Variánsairól elvéve a Dunántúlon is tudnak, sőt Kálmány Lajos is említi „jófejű” énekest, aki Kádár István énekét végig el tudja mondani. Valaha tehát általánosabban el lehetett terjedve. Szállóigévé vált két sorát: *Fölemelé Kádár szemeit az égre, Mondván: Uram, Jézus, jőjj segítségemre!* Arany János is említi *A magyar nemzeti versidomról* című írásában 1856-ban. Terjesztői között szerepeltek az énekes koldusok is.

Kádár István éneke mind verszetében, mind dallamában rokon a korabeli népköltészettel. A *Mikor jobbra vágok, szekérutat vágok, Mikor balra vágok, gyalogösvent vágok* és a *Kiontom véremet kezdettü* versszakok (7. és 5. vsz.) hősepikából bekerült formulák, melyeket a *Háznepe védelmében elesett*

hős balladánkban is megtalálunk, de a mongolok hősénekeiben is. Hősepikai fogalmazásbeli sajátosság az is, hogy az ének első személyben szólal meg, ahogy a halotti búcsúztatók mindmáig.

Nálunk csak az al-dunai székelyeknél gyűjtötték 1940 és 1967 között. Egyedül Kovács Júlia tudta szépen előadni (14–17 versszakkal) 300 évvel az eredeti születése után. Ő írástudatlan édesapjától tanulta. Lánya, Eröss Istvánné már csak két versszakkal tudta, az idősebb nemzedék ismerte, de nem tudta szépen elénekelni.

Parlando ♩ = cca 72

1) 2)

1. Ször-nyű nagy rom-lás - ra ké - szült Pan - nó - ni - a,
 Ki - nek, mint tén-gér - nek, még - á - ra - dott hab - ja.
 Sok bú - nak, bá - nat - nak kör - nyül - vét - te ár - ja.
 Mert vi - té - zék kő - zül ma e - sik égy hí - ja.
 Met ma - gya - rok kő - zül ma e - sik égy hí - ja.

1) 2)

12. osz. ossia

2. Elhagyá érettünk a Fél földnek part/ját,
 Hogy hallá itt alatt magyarok romlását.
 Félköté érettünk Kádár István kardját.
 Ó, milyen kevésse forgatá szándékát!
3. De ime, hirtelen esék változása,
 Midőn küldék őtet Pápolc oltalmára.
Midőn hadát küldék Pápolc oltalmára.
 Újfaluhoz gyüle tatárok tábora,
 Ott lészén Kádárnak utolsó csatája.
4. A zászlótartónak felszóval kijált/jja:
A zászlótartóját felszóval biztatta:
A seregét pedig felszóval biztatta:
 – Vidd el, fiam, vidd el a zászlót más útra,
 Hogy el ne vesszén mind urunk kedves hada,
 Mert Magyarországért meghalok én még ma!
5. Kiontom vérémét én szegén hazámét,
 Én szegény hazámé(ri)t, kedves nemzetémért.
 Nem szánok érte bizony ontani vért,
Bizony nem sajnálok érte ontani vért,
 Mert én a Krisztustól vészék jutalombért.
6. A tatár a nyilát, mind a szél, úgy szórja,
 Kádár István velük újra megütközött.
Kádár vitéz módra velik megütközött.
 Hátul a seregék eszékbe nem vevék,
Felvetém szemémét a magas egekre,
 Hogy másutt a vizen több tatár érkézett.
Met nem látok embért jőni segítségére.
7. – Mikor jobbra vágok, szekerütat vágok,
 Mikor balra vágok, gyalogösvent vágok!
 Felvetém szemémét a magas egekre:
Visszanézék megint a mi seregünkre,
 – Uram, Jézus Krisztus, jőjj segítségemre!
Met nem látok embért jőni segítségére.

8. Szórja tatár nyilát, mind a szél a polyvát,
Tatár nyila miatt én és tére estem.
Tatár nyila miatt én és térdre estem.
Félvetem szemémét a magas egekre:
Mert nem látok embért jöni segítségre.
Met nem látok senkit jöni segítségre.
– *Uram, Jézus Krisztus, jöjj segítségemre!*
9. A serégét pedig felszóval biztatta,
Mondván: – Vágjuk által a tatárt a sikra!
Hátul a serégek eszékbe nem vevék,
Hogy másutt a vízen több tatár érkezett.
10. Szégén Széki Pétér buzgó szeretettel,
Úgy éltél te velem, mint test a lélekvel.
Úgy éltél te velem, mint test a lélekvel,
Azét búcsuzásom bízom rád ily rendvel.
10. a Mikor látván látom a halálom végét,
Eszembe jut, hogy tán el kéne búcsúzni.
Szégén Széki Pétér buzgó szeretettel,
Úgy éltél te velem, mint test a lélekvel.
11. Elsőbben ungvári szives akaróim,
Elsőbben búcsúszom szives akaróim,
Nógrádi, palánki, gyarmati társaim,
Diósgyörgy ónódi, széndrei barátim,
Füleki, pápolci, szécsényi rokonim,
12. Kikvel az Alföldön sokat sanyargottam,
Sok deret, hidegét, melegét kóstoltam.
Már Isten hēzzátok, töleték megváltam!
Most búcsúzásomat én nektek ajánlom,
Már Isten hēzzátok, töleték megváltam!
13. Vig János, Bezerédi vitéz kapitányom,
Kit a hadnagyságra szivesen emeltem,
Kérlek, tédd a sírba méghidegült testem!
Kérlek, tédd a sírba méghidegült testem!
És Magyarországnak küldd el üzenetem!
14. Ne keressétek a pompás temetésém
Ama cifra, pompás temetőhelyekén,
Hanem, ahol lészén vérém kihullása,
Ott légyen csak közel testem elásása!
15. Szabó Pál, szerelmes, édes kényeresém,
Kérlek, tédd a sírba méghidegült testem!
Isten veled, hazám, kedves Magyarország!
Kedves, drága népem, áldjon még az Isten!
15. a Szabó Pál, szerelmes, édes kényeresém,
Kérlek, segíts sírba tenni hideg testem!
Ne keressétek a pompás temetésém
Nem kívánkozok én pompás temetőbe,
Ama cifra pompás temetőhelyekén!
Ama cifra pompás temetőhelyekre!
16. Hanem, ahol lészén vérém kihullása,
Ott légyen csak közel testem elásása.
Ott légyen nem messze testem elásása.
Isten veled, hazám, drága Magyarország!
Isten veled, hazám, kedves Magyarország!
Isten veled, népem és kedves nemzetem!
Védelmezzén téged (az) angyali sokaság!
17. Boldogságos szent Szűz, tárd ki karjaidot,
Védelmezd továbbra szép Magyarországot!
Boldogasszony, szent Szűz, tárd ki
karjaidot,
Vezérelj tovább és szép Magyarországot!
17. a Mária, jó anyám, tárd ki karjaidat,
Védelmezd továbbra szép Magyarországot!
Isten veled, hazám, én most már elmegyék,
A Józsafát völgyén talán megtaláltok.

Tatárjárás ének, édesapám mondta, 1720-ban volt ez.

Hertelendyfalva, Kovács Júlia (54, 74, 80, 81, 83).

Kiss L., 1940, 1966, 1969, Király E., 1960,

Ujváry Z., 1966, Botka J., 1966, Penavin O., 1967.

Hertelendyfalva/Budapest, Eröss Istvánné Kovács Teréz (55).

Kiss L., 1967.

Dallama részint ugoros (siratóból eredő), részint törökös ötfokúságból öröklött históriás ének – stílus. Rokona a Tinódi *Cronica* nevű gyűjteményében szereplő *Erdéli história I.* rész dallamának (RMDT I. 50, SZDR: 38–39). Tulajdonképpen variált kétsoros forma (főzárata az alaphang). Főleg Erdélyben él, de Szlavóniából is előkerült. Különféle 12-es sorú keservesek és balladák kapcsolódnak hozzá, egyházi használatban mint halottas ének szerepel. Az írásos műveltség valószínűleg a szájgyomáryban élő dallamot rögzítette némileg stilizált formában.

Variáns: típusrokonság 112., 113., távolabbról 35., 114., 120., 111. (SZDV 15., K–V 351, Járdányi I. 139, székely)

Kazetta I. B 1. (Botka J. felvétele 1966-ból, 1–3., 5–8. vsz. Kiss L. ugyanebből az időből való felvétele hallható a Magyar Népzene 2. lemezalbum II/A 1. oldalán)